

Angelologia w *Modlitewniku* Gertrudy

Artur Andrzejuk

1. Miejsce aniołów *Modlitewniku*

Bóg, do którego Gertruda, zwraca się w swoim *Modlitewniku*, wysłuchuje modlitw także przez wstawiennictwo świętych. Święci aniołowie natomiast są — zdaniem Gertrudy — wprost narzędziami w ręku Boga. To przez nich Bóg dokonuje rozmaitych dzieł na ziemi. Albowiem święci i wybrani Boga¹ — zdaniem naszej autorki — przebywają wraz z Bogiem w niebie. Wylicza ich ona w swoistej hierarchii, mianowicie najpierw apostołów, potem ewangelistów i uczniów Chrystusa². Ponad tą hierarchią sytuuje się Najświętsza Maryja Panna, którą Gertruda nazywa zwykle świętą lub błogosławioną Maryją i pisze zwracając się do Niej w modlitwie XCIX: *Po Bogu, w Twojej miłości mam największe zawierzenie*³. Dlatego też księżna kijowska najbardziej ceni sobie wstawiennictwo Najświętszej Maryi Panny, a potem św. Michała Archanioła, św. Piotra i wszystkich pozostałych świętych Pańskich⁴.

Święci aniołowie są — zdaniem Gertrudy — szczególnie wykorzystywani przez Boga do pomagania ludziom i opieki nad nimi. Gertruda uważa także, iż łaska Boża spływa na człowieka ze względu na zasługi aniołów⁵. Wśród samych aniołów autorka szczególnie wyróżnia św. Mi-

¹ Modl. XXVII 1: Sancti et electi Dei.

² Inc. modl. VI: Omnes sancti apostoli et evangelistae et discipuli Christi.

³ W. 4: Post Deum in Tua caritate maximam fiducium habeo.

⁴ Modl. III.

⁵ Modl. IV.

chała obdarowując Go tytułem *najświętszy Archaniele*, a także mówiąc o Nim *nasz książę, łaskawy odźwierny bram raju*⁶. I Gertruda ufa, że św. Michał wykorzystuje swoje możliwości do ratowania grzeszników. Wstawia się bowiem u Boga za grzesznikami.

Zobaczmy teraz dokładniej, co Gertruda mówi o aniołach.

2. Opiekuńcza rola aniołów

Aniołowie *otaczają nas opieką, łaskawością i strażą*. Aniołowie też kierują ludźmi, Gertruda wzywa zatem w swej modlitwie św. Michała, św. Gabriela, św. Rafała i *tysiące tysięcy oraz dziesiątki setek tysięcy* i mówi, że nad człowiekiem czuwa anielskie *błogosławieństwo, a łaskawa opieka* aniołów *wyprzedza* człowieka i mu *towarzyszy*. Świętemu Michałowi Gertruda przypisuje jednak największą rolę. On to mianowicie powstrzymuje *rękę diabła*. Wszystkim aniołom zaś powierza: *duszę... i ciało..., zmysły..., i wszystkie... rzeczy wewnętrzne oraz zewnętrzne, wszystkie... biedy i wszystkie kłopoty duszy... i ciała...*

Motywy odniesienia Gertrudy do aniołów jest jej wiara, że pomagają oni ludziom w ich ludzkich sprawach. Oto w modlitwie XXXV prosi, aby wysłany przez Boga anioł osłaniał jej syna Piotra i jego wojsko. Zgodne jest to z myślą przewodnią modlitwy V, że aniołowie bronią przed złośliwością szatana i ludzką wrogością w Imię Jezusa Chrystusa, oraz wstawiają się za nami u Boga, modląc się w naszej intencji i orędując w naszych sprawach. Gertruda bowiem prosi:

[27] XXXV [AD DEUM UT ANGELUM SUUM CUM PETRO ET EXERCITU EIUS MITTAT]	[27] XXXV [DO BOGA, ABY ANIOŁA SWOJEGO WYSLAŁ Z PIOTREM I JEGO WOJSKIEM]
1) <i>Domine sancte Pater</i>	<i>Panie Ojczy Świąty,</i>
2) <i>omnipotens, aeterne Deus</i>	<i>wszechmogący, wieczny Boże</i>

⁶ Tamże. Cała prezentacja kultu św. Michała jest analizą tej modlitwy.

3) propiciare digneris supplicationibus nostris;	racz być łaskawy naszym błaganom
4) et mitte angelum Tuum sanctum cum Petro et exercitu eius,	i wyślij Twojego anioła świętego z Piotrem i jego wojskiem,
5) qui eos ab omnibus adversitatibus protegat,	który by ich chronił we wszelkich przeciwnościach
6) et in servitio sancti nominis tui ubique custodiat:	i wszędzie strzegł w służbie Twojego świętego imienia;
7) ut nullus eum et suos, in itinere inimicus decipiat,	aby żaden nieprzyjaciół nie zwiódł w drodze jego i jego [ludzi],
8) sed mereatur ab hoste omni triumphum	ale by zasłużył na zwycięstwo nad wszelkim wrogiem,
9) et tuae semper miserationis subsidium	i na wsparcie Twego zmiłowania zawsze wtedy,
10) quatinus tua iussa complens	gdy wypełniając Twoje rozkazy,
11) sospes cum suis ad te redeat.	pomyślnie będzie wracał ze swoimi do Ciebie.

Najbardziej reprezentatywną modlitwą do aniołów jest w *Modlitewniku* tekst nr 5.

V [5] AD OMNES ANGELOS	V [5] DO WSZYSTKICH ANIOŁÓW
1) Omnes sancti angeli et archangeli,	Wszyscy Aniołowie i Archaniołowie,
2) vobis supplico ego indigna et peccatrix ancilla Christi	błagam was ja, niegodna i grzeszna służebnica Chrystusa,
3) ut sitis mihi in adiutorium animae et corporis.	abyście byli przy mnie ku pomocy duszy i ciała.
4) Conservate quaeso	Chrońcie mnie, proszę,
5) sive stantem, sive sedentem,	czy to stojącą, czy siedzącą,
6) sive iacentem, sive ambulatam,	leżącą, czy chodzącą,
7) sive vigilantem, sive dormientem,	czy czuwającą, czy śpiącą,

8) sive quiescentem, sive operantem ⁷	czy odpoczywająca, czy działająca,
9) sive quacumque via directa fuero	czy gdy jakąkolwiek drogą będę kierowana.
10) et in vestram protectionem et clementiam	A waszej opiece i łaskowości,
11) atque custodiam	a także straży
12) commendo animam meam et corpus meum,	polecam duszę moją i ciało moje,
13) et quinque sensus meos,	i pięć moich zmysłów,
14) et omnia interiora et exteriora mea,	i wszystkie moje rzeczy wewnętrzne i zewnętrzne,
15) et omnes miserias meas,	i wszystkie biedy moje,
16) et omnes angustias animae et corporis mei,	i wszystkie trwogi duszy mojej i ciała mojego,
17) et omnes debitores meos vivos et defunctos.	i wszystkich winowajców moich żywych i umarłych.
18) Sancte Michael, Sancte Gabriel, Sancte Raphaël	Święty Michale, święty Gabrielu, święty Rafale,
19) et milia milium et decies centena milia	i tysiące tysięcy oraz dziesiątki setek tysięcy,
20) qui antistis Deo iugiter cum agminibus ang[e]lorum,	którzy za każdym razem stanęliście przy Bogu z hufcami aniołów
21) defendite me propter nomen Domini nostri Iesu Christi,	brońcie mnie dla imienia Pana naszego Jezusa Chrystusa,
22) ne diabolica malignitas vel humana adversitas praevalcat adversum me,	aby złośliwość diabelska i ludzka przeciwność nie zwyciężyły nade mną.
23) sed sit super me vestra benedictio	Niech zatem będzie nade mną wasze błogosławieństwo,
24) et pia protectio me praeveniat ac subsequatur,	i łaskawa opieka niech mnie wyprzedza i mi towarzyszy,
25) et Dei gratia per vestra merita	a łaska Boga dla waszych zasług

26) post exitum ad vestrum perducatur me consortium.	— po [moim] zejściu — niech mnie przyprowadzi do obcowania z wami.
--	--

W modlitwie tej Gertruda prosi o opiekę i pomoc aniołów, zarówno w sprawach dotyczących duszy, jak i ciała. W pierwszej części modlitwy interesujące wydają się informacje antropologiczne, podawane przez Gertrudę. Dowiadujemy się z nich, że człowieka stanowi dusza i ciało i że „trwogi”, które człowieka dotyczą są również natury cielesnej, jak i duchowej, co wskazuje na platońską tradycję antropologiczną. Gertruda poleca także aniołom pięć zmysłów, co stanowi odwołanie się do poglądów Arystotelesa. Podejrzewać jednak należy, że źródłem tych ujęć w XI w. i wobec tego także w *Modlitewniku* Gertrudy są prace św. Augustyna, być może spopularyzowane przez Alkuina z Yorku w jego słynnym liście *De animae ratione ad Eulaliam Virginem*. Swoistą osobliwością w tym kontekście jest wymienienie „winowajców” żywych i umarłych jako przedmiotu prośby o opiekę aniołów.

Wracając do problemu opieki aniołów nad człowiekiem, należy zauważyć, że opieka ta jest niejako totalna. Aniołowie chronią nas w różnych sytuacjach; Gertruda mówiąc o tym parafrazuje fragment psalmu 138., w którym Dawid mówi do Boga: *Tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam, intellexisti cogitationes meas a longe, semitam meam et funiculum meum investigasti* („Ty poznałeś spoczynek mój i wstawanie moje, zrozumiałeś myśli moje z daleka, wysledziłeś ścieżkę moją i sznur mój”). W tych wszystkich ludzkich sytuacjach, które zna tylko Bóg, aniołowie nas chronią, wspomagają, strzegą i błogosławią nam (*protectio, clementia, custodia, benedictio*). Zagrożeniem człowieka, któremu aniołowie są w stanie przeciwstawić się, jest złośliwość Szatana i wrogość drugiego człowieka. Aniołowie mają też moc doprowadzenia człowieka po jego zgonie do obcowania z sobą w niebie. Na tę pomoc pośmiertną możemy liczyć szczególnie ze strony św. Michała Archanioła.

Gertruda w swojej modlitwie wyjaśnia też powody tej niebywałej mocy aniołów — jest nią decyzja opowiedzenia się po stronie Boga.

⁷ Wydawcy dopatrują się w tym miejscu cyt. z Ps 138, 2-3; w istocie jest to tylko swobodna reminiscencja.

Ujawnia ponadto cel anielskich zabiegów o dobro człowieka — jest nim chwała imienia Jezusa Chrystusa.

3. Aniołowie jako uczestnicy obcowania Świętych

Przeczytajmy najpierw piękną modlitwę nr XXVIII.

[22] XXVIII [AD OMNES CHOROS ANGELOS]	[22] XXVIII [DO WSZYSTKICH CHÓRÓW ANIELSKICH]
Omnes sancti seraphin et seraphin ⁸ , troni quoque dominationesque,	Wszyscy święci Serafini i Cherubini, Trony a także Panowania,
principatus, potestates, virtutes.	Księstwa, Moce i Potęgi,
Omnes sancti angeli et archangeli,	wszyscy święci Aniołowie i Archaniołowie,
patriarchae, prophete,	patriarchowie, prorocy,
apostoli et martyres,	apostołowie i męczennicy,
confessores, virgines,	wyznawcy, dziewice,
isti et omnes sancti et electi Dei,	ci i wszyscy wybrani Boży
intercedite pro me peccatrice	wstawcie się za mną grzeszną
et pro cuncta christiana plebe	i za całym ludem chrześcijańskim
apud Dei misericordiam;	u Bożego miłosierdzia,
ut det nobis indulgentiam delictorum nostrorum,	aby dało nam przebaczenie naszych win
ac faciat nos suis obedire mandatis,	i uczyniło nas posłusznymi swoim przykazaniom.
quatenus vestris orationibus intervenientibus,	Abyśmy, dzięki waszym orędującym za nami modlitwom,

⁸ Chyba pomyłka Gertrudy: powinno być: cherubin.

supplicia, quae nobis iuste debentur, mereamur evadere et ad vestrum consortium pervenire.	uniknęli kar, które nam się słusznie należą i zasłużyli dojsć do waszej wspólnoty.
Prestante Domino nostro Iesu Christo	Pod opieką Pana naszego, Jezusa Chrystusa,
<i>qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat</i>	<i>który z Ojcem i Duchem Świętym żyje i króluje,</i>
<i>Deus per omnia saecula saeculorum. Amen</i> ⁹	<i>Bóg przez wszystkie wieki wieków. Amen.</i>

W modlitwie tej Gertruda wymienia „wszystkich świętych”¹⁰ i zgodnie ze starą tradycją najpierw wymienieni są właśnie aniołowie. Jest to — jak się wydaje — tradycja pochodząca od Pseudo-Dionizego Areopagity, na co wskazują nazwy chórów anielskich, wymienione przez Gertrudę na początku tej modlitwy. Ks. prof. Tomasz Stępień poddaje w wątpliwość twierdzenie, że źródłem hierarchii anielskiej w modlitwach Gertrudy jest wprost *Hierarchia niebiańska* Pseudo-Dionizego. W stosunku bowiem do łacińskich przekładów dzieła nieznanego mnicha, w tekście Gertrudy zamienione one zostały miejscami Księstwa (*Principatus*) i Potęgi (*Virtutes*). Wydawało mi się, że skoro Gertruda pomyliła się już na początku modlitwy pisząc *seraphin et seraphin* zamiast *seraphin et cherubin*, to mogła też zamienić *principatus* i *virtutes*. Tymczasem ks. Stępień znajduje tekst, który prawdopodobnie Gertruda знаła i który zawiera dokładnie taką samą kolejność chórów anielskich, jak w modlitwie XXVIII. Chodzi o litanie do wszystkich świętych z *De officis* Pseudo-Alkuina, które — zdaniem Stępnia — mogło znajdować się w słynnym *Kodeksie* Matyldy Szwabskiej, babki naszej Gertrudy, która ofiarowała ów *Kodeks* swemu zięciowi, Mieszkowi II, wraz ze słynną miniaturą dedykacyjną. Jednakże, jak należy wnosić z odnalezionego niedawno i wydane go tekstu tego

⁹ Sekwencja liturgiczna.

¹⁰ W swoim przekładzie zaproponowaliśmy tytuł tej modlitwy: *AD OMNES CHOROS ANGELOS*. Wydaje się jednak, że z punktu widzenia treści tej modlitwy stosowniejszy byłby tytuł: *AD OMNES SANCTOS*.

*Kodeksu*¹¹, stanowi on dość luźną kompilację, a zawarta w nim *Liber officiorum* jest tylko jedną z wielu wersji Pseudo-Alkuinowej księgi i różni się dość znacznie od wersji opublikowanej w patrologii Migne'a¹². *Kodeks Matyldy* nie zawiera litanii z chórami anielskimi, natomiast otwiera go piękna anonimowa sekwencja *Ad celebres rex caelice*¹³, w której wymienione są chóry anielskie w kolejności zaczerpniętej wprost z łacińskiego przekładu *Hierarchii niebiańskiej*, dokonanej przez Jana Szkota Eriugene. Nie wykluczone jest jednak, że litanie z *Liber officiorum* znała Gertruda z okresu nauki w klasztorze. Być może też, jak przypuszcza T. Michałowska modlitwa ta (i kilka innych na IV składce poszytu Gertrudy — f.12r — 14v) została skopiowana w klasztorze Świętego Mikołaja w Brauweiler, gdzie Izjasławowie mogli się schronić w niespokojnym 1076 roku¹⁴. Błąd pisarski na początku modlitwy, typowy dla kopisty, zdaje się potwierdzać tę tezę. Podobnie też wzajemna zamiana *Principatus* i *Virtutes* mogła być tego rodzaju błędem. Nie wykluczone jednak, że Gertruda kopiowała tę modlitwę ze wspomnianej litanii lub też — jak chce ks. Stępień — pisała ją z pamięci.

¹¹ *Kodeks Matyldy. Księga obrzędów z kartami dedykacyjnymi*, oprac. i edycja B. Kürbis z zespołem, [w:] *Monumenta Sacra Polonorum*, t. I, *Academia Scientiarum et Literarum Poloniae*, Cracoviae 2000.

¹² Por. PL 101, 592A. *Officia per ferias, seu psalmi secundum die hebdomadae singulos quibus in ecclesia cantatur, dispositi, cum orationibus, hymnis, confessionibus et litanis*. Spis chórów anielskich pochodzi z litanii pt. *Litania beatorum apostolorum, martyrum quoque, confessorum atque virginum*.

¹³ Tamże, s. 137–138.

¹⁴ T. Michałowska, która ponad wszelką wątpliwość udowadnia skopiowanie niektórych modlitw z tej grupy, zestawiając je z tekstami z innych, jedenastowiecznych *Libelli precum* (zob. T. Michałowska, *Ego Gertruda. Studium historycznoliterackie*, Warszawa 2001, 249–251), pisze, że ta grupa modlitw podważa domysł o chronologicznej ciągłości zapisów. Ostatecznie autorka wiąże te modlitwy z pobytem Gertrudy na terenie Cesarstwa w 1076 r. (por. s. 209).

4. „Książęca władza” Michała Archaniola

Pierwsza modlitwa do św. Michała Archaniola znajduje się na samym początku manuskryptu księżnej kijowskiej, zaraz po modlitwach do św. Piotra, otwierających cały zbiór. Ta pierwsza modlitwa zawiera wszystkie charakterystyczne elementy nabożeństwa do „księcia aniołów”, jakie miała Gertruda.

[4] AD SANCTUM MICHAËLEM	[4] DO ŚWIĘTEGO MICHAŁA
1) Obsecro te, sanctissime archangele Christi Michael:	1) Błagam Cię, najświętszy archaniele Chrystusa, Michale,
2) intercedere digneris pro me peccatrice ad Dominum,	2) racz wstawić się za mną grzeszną do Pana
3) et pro cunctis debitoribus meis vivis et defunctis,	3) i za wszystkich moich winowajców, żywych i umarłych,
4) ut remissionem pecca[to]rum in hac vita valeamus recipere	4) abyśmy my, którzy aż dotąd pędzimy ten kruchy żywot,
5) et bonum finem	5) mogli otrzymać w tym życiu odpuszczenie grzechów
6) qui in hoc adhuc vita fragili sumus;	6) i dobry kres.
7) et nec dies nostros ante finiri sinas quam peccata [Deus] dimittat	7) I nie dopuść, by skończyły się dni nasze, zanim Bóg nie odpuści grzechów.
8) et animas famulorum famularum[que] tuarum	8) A duszom sług i służebnic Twoich
9) et omnium fidelium defunctorum qui de hoc saeculo migraverunt,	9) i wszystkich wiernych zmarłych, którzy z tego padołu odeszli,
10) per tua merita donet [eis] aeterni luminis claritatem	10) przez Twoje zasługi niech da [im Pan] swoją świetlaną jasność na życie wieczne
11) et requiem sempiternam.	11) i wieczny odpoczynek.

12) [P]rinceps noster, sancte Michaele archange[le],	12) Książę nasz, święty Michale archaniele,
13) esto mihi misere propitius omni tempore vitae meae,	13) bądź mi nieszczęsnej przychylny we wszystkich czas mojego życia,
14) per illum qui tibi tantam potestatem dedit in caelo et in terra;	14) przez Tego, który Tobie taką ofiarował władzę w niebie i na ziemi.
15) et cum Deus animam meam migrare hinc iusserit,	15) A gdy Bóg rozkaże duszy mojej wyprowadzać się stąd,
16) tu clemens aperi portam paradysi,	16) Ty — łaskawy — otwórz bramę raju,
17) ne incidat in manus diaboli,	17) niech nie popadnie w rękę diabła,
18) <i>quia in inferno nemo est qui confiteatur Dominum</i>	18) <i>ponieważ w piekle nie ma nikogo, kto wyznawałby Pana</i>
19) <i>nec mors laudabit eum.</i>	19) — <i>ani śmierć nie będzie Go chwaliła</i> ¹⁵ .

Michał Archanioł dysponuje podobnymi możliwościami, jak inni aniołowie. Może bowiem otaczać człowieka opieką, wspierać jego działania, chronić go w niebezpieczeństwach. Jakaś jednak szczególną rolę św. Michała jest troska o człowieka w chwili jego śmierci i zaraz po niej. Oto bowiem św. Michał proszony jest o zadbanie, aby człowiek przed śmiercią uzyskał od Boga odpuszczenie grzechów. Także już po śmierci

¹⁵ Por Iz 38,18. Jest to werset z „Pieśni Ezechiasza”, należącej do Psalterza; tekst bardzo skażony, występujący w licznych wersjach. W wersji tzw. neowulgaty (*Biblia Sacra iuxta vulgata versionem*, Stuttgart 1983) brzmi: *quia non infernus confitebitur tibi — neque mors laudabit te*; tak samo w (solesmeńskim) Psalterzu monastycznym (*Psautier Latin-francais du breviaire monastique*, Paris-Tournai-Rome 1938 [reimpression 1996]). Redaktorzy „Biblii Tysiąclecia” (wyd. IV, Poznań-Warszawa 1984) korzystają z Psalterza „Piusowego” z 1945 r.; w wersji polskiej werset brzmi: „Zaiste, nie Szeol Cię sławi — ani śmierć nie wychwala Ciebie”. Miejsc paralelnych doszukiwać się możemy w Ps 6,6; Ps 113,25 oraz Bar 2,17. Tłumaczę za wersją z *Liber precum Gertrudae ducissae e Psauterio Egberti cum Kalendario*, edit. M.H. Malewicz et B. Kürbis, *commentavit* B. Kürbis, [w:] *Monumenta Sacra Polonorum*, t. II, *Academia Scientiarum et Litterarum Poloniae*, Cracoviae 2002.

człowieka, Michał — wyposażony przez Boga w szczególną władzę — może uchronić duszę ludzką przed piekłem i udostępnić mu rajskie ogrody, gdyż to właśnie on strzeże do nich dostępu.

Szczególne wyróżnienie św. Michała dobitnie ukazuje zwracanie się do niego tytułem *najświętszy Archaniele*. Gertruda ponadto mówi o nim: *nasz książę, łaskawy odźwierny bram raj*. Autorka ufa, że św. Michał wykorzystuje swoje możliwości do ratowania grzeszników. Wstawia się bowiem u Boga za grzesznikami.

Charakterystyczne jest więc także i to, że do św. Michała zanoszą Gertruda błagania za zmarłych, prosząc Go o wstawiennictwo u Boga. W tej intencji zanoszona jest krótka przedostatnia modlitwa Gertrudy, zawarta w jej rękopisie oraz fragmenty w innych tekstach¹⁶.

<p>[94] CIX ORATIO AD SANCTUM MICHAELEM PRO FIDELIBUS DEFUNCTIS</p>	<p>[94] CIX MODLITWA DO ŚWIĘTEGO MICHAŁA ZA WIERNYCH ZMARŁYCH</p>
<p>1) Sancte Michael et omnes sancti Dei</p>	<p>1) Święty Michale i wszyscy święci Boga</p>
<p>2) intercedite pro animabus omnium fidelium defunctorum.</p>	<p>2) wstawcie się za dusze wszystkich wiernych zmarłych,</p>
<p>3) Et me peccatricem pro eis orantem exaudire digneris.</p>	<p>3) a mnie grzeszną, za nich modlącą się, raczcie wysłuchać.</p>

Trudno w tym miejscu nie zauważyć paraleli pomiędzy „księciem aniołów” — św. Michałem Archaniołem i „księciem apostołów” — św. Piotrem Apostołem. Św. Piotr bowiem „dzierży klucze królestwa niebieskiego”¹⁷. Podobna jest rola obydwu w stosunku do ludzi, dotyczy ona szczególnej pomocy św. Piotra i św. Michała w chwili śmierci i zaraz po śmierci. Rola św. Piotra polega szczególnie na wzbudzeniu żalu za grzechy i pragnienia pokuty. Św. Michał wstawia się wprost u Boga z prośbą o da-

¹⁶ Np. w cytowanej modl. IV.

¹⁷ Modl. 2: *Sancte Petre, princeps apostolorum, qui tenes claves regni caelorum...*

rowanie naszych win. Ta jego pomoc obejmuje dusze zmarłych i dlatego do św. Michała kierowane są prośby za zmarłych.

5. Wnioski

Żywy kult w *Modlitewniku* aniołów i ich księcia oraz teologia Pseudo-Dionizego to wyraz z jednej strony benedyktyńskiej tradycji, która swą kulminację uzyskała w XII wieku w pismach św. Hildegardy z Bingen, z drugiej zaś strony należy tu wskazać na tradycje dworu Ottonów, w której przecież nasza autorka musiała być kształtowana. Tradycja ta bowiem, właśnie za Ottona II i Ottona III oraz Theophano, odwoływała się do czasów i idei cesarza Karola Wielkiego, który państwo swoje ofiarował w opiekę św. Michałowi Archaniołowi. Zresztą przez całe pełne średniowiecze kult aniołów był bardzo popularny. Modlitewnik koresponduje więc ze wszystkimi tymi tradycjami.